

Het effect van “Stay in Love” op de attitude ten opzichte van relationeel geweld en de invloed van empathie op deze attitude verandering bij adolescenten

Eefje Vermeulen (3060136)

Masterthesis

Kinder- en Jeugdpsychologie
Faculteit Sociale Wetenschappen
Universiteit Utrecht Juni 2009

Eerste beoordelaar en mede onderzoeker
Drs. Lonneke van Pelt

Tweede beoordelaar en uitvoerder
Dr. Maaïke Kempes

Abstracts

Adolescenten die geweld accepteren als een middel om problemen op te lossen, hebben een verhoogde kans op een relatie waarin geweld voorkomt. Relationeel geweld in de vorm van zowel seksueel als fysiek geweld is een sterk toenemend probleem onder adolescenten en heeft ernstige gevolgen voor het slachtoffer. De centrale vraag in dit onderzoek is, welke invloed de lessen van het preventieprogramma ter voorkoming van relationeel geweld "Stay in Love" hebben op de attitude ten opzichte van geweld bij adolescenten. Daarnaast werd onderzocht wat de invloed van zowel trait (persoonlijkheidstrekk) als state (situatie specifiek) empathie is op deze attitude verandering en of er een verschil is tussen jongens en meisjes. Aan het onderzoek hebben 668 adolescenten tussen de 12 en 17 jaar oud deelgenomen, waarvan 270 jongens ($M = 13.54$) en 398 meisjes ($M = 13.70$). Deze adolescenten zaten in de eerste, tweede of derde klas van het VMBO. Er zijn voor jongens geen significante resultaten gevonden. Voor meisjes is een significante invloed van de Stay in Love lessen op de attitude ten opzichte van relationeel geweld gevonden. De invloed van state empathie op deze attitude verandering is niet significant, de invloed van trait empathie wel. **Key words:** relationeel geweld, empathie, attitude verandering, preventieprogramma.

Acceptance of aggression as a means to solve conflicts, is related to an increased likelihood of relationship violence. Relationship violence in the form of both sexually and physical violence, is a strong increasing problem among adolescents and has serious consequences for the victim. This study investigated the link between the influence of the lessons of prevention program Stay in Love and the attitude about relationship violence. Furthermore the influence of trait (personality trait) and state (situation specific) empathy on attitude change and the difference between boys and girls was examined. There were 668 adolescents between 12 and 17 years old who participated, 270 boys ($M = 13.54$) en 398 girls ($M = 13.70$). These adolescents were present in the first, second or third class of lower secondary professional education (VMBO). For boys no significant results have been found. For girls a significant influence of the Stay in Love lessons on the attitude about relationship violence has been found. The influence of state empathy on this attitude change is not significant, the influence of trait empathy is significant. **Key words:** relationship violence, empathy, attitude change, prevention program.

Adolescenten die geweld accepteren als een middel om problemen op te lossen, hebben een verhoogde kans op een relatie waarin geweld voor komt (Feiring, Deblinger, Hoch-Espada & Haworth, 2001). Hoewel in een significante minderheid van de romantische relaties agressief gedrag voorkomt (Feiring et al., 2001), is relationeel geweld in de vorm van zowel seksueel als fysiek geweld een sterk toenemend probleem onder adolescenten (White, McMullin, Swartout, Sechrist & Gollehon, 2008; Feiring et al., 2001; Wekerle & Wolfe, 1999) en heeft ernstige gevolgen voor het slachtoffer (White et al., 2008). Er bestaan drie vormen van relationeel geweld: fysiek geweld, seksueel geweld en emotioneel geweld. Vrouwen die slachtoffer zijn van relationeel geweld (zowel fysiek als relationeel) rapporteren een minder goede gezondheid en vinden het minder belangrijk om hun gezondheid regelmatig te laten controleren dan vrouwen die geen slachtoffer zijn van relationeel geweld. Relationeel geweld wordt geassocieerd met fysieke verwonding, angst, posttraumatisch stressstoornis, depressie en zelfmoord (White et al., 2008; Hanson, 2002).

Emotionele agressie is een voorkomend probleem in romantische relaties (Trickett, Mennen, Kim & Sang, 2009). Emotioneel geweld wordt gedefinieerd als het bewust aandoen van het geestelijk lijden en het in gevaar brengen van iemands emotionele welzijn (Trickett et al., 2009). Voorbeelden hiervan zijn iemand opzettelijk en herhaaldelijk afwijzen, iemand terroriseren en iemand herhaaldelijk negeren (Trickett et al., 2009). Seksueel geweld omvat gedragingen als ongewenst seksueel contact, ongewenst seksueel contact onder invloed van alcohol en/of drugs, (poging tot) verkrachting, verbaal geuite vormen van dwang wat betreft seksueel gedrag en andere vormen van gedwongen seksuele handelingen (White et al., 2008). Fysiek geweld omvat minder ernstige vormen van geweld als duwen, maar ook slaan en wurgen vallen onder fysiek geweld (White et al., 2008). Wanneer het gaat om fysiek geweld, wordt partnergeweld voornamelijk veroorzaakt door mannen die geweld gebruiken tegen hun vrouwen. Onderzoek onder adolescenten suggereert dat meisjes in vergelijking met jongens vaker het begaan van mild agressief gedrag rapporteren (Feiring et al., 2001).

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat adolescenten een grote kans hebben slachtoffer te worden van emotionele agressie en in mindere mate fysieke of seksuele agressie in de periode waarin zij het maken van afspraakjes en romantische relaties aan het ontdekken zijn (Feiring et al., 2001; Foshee, 1996; Wolfe, Wekerle, Reitzel-Jaffe & Lefebvre, 1998). De cijfers omtrent de prevalentie van relationeel geweld en de verschillende vormen van geweld, variëren tussen de verschillende onderzoeken. Kaura en Lohman (2007) hebben gevonden dat ongeveer tussen de 20 % en de 47 % van de jongens en meisjes slachtoffer is van relationeel geweld. White en collega's (2008) hebben tijdens hun

longitudinale onderzoek onder meisjes op high school gevonden dat 88% van de meisjes te maken heeft gehad met fysiek geweld en 79% met seksueel geweld. Van deze meisjes rapporteerden 64% slachtoffer te zijn geworden van beide vormen van geweld. Uit onderzoek van Humphrey en White (2000) komt naar voren dat 50% van de vrouwen slachtoffer is geworden van seksueel geweld tijdens de adolescentie. Jackson, Cram en Seymour (2000) hebben onderzoek gedaan naar emotioneel geweld onder adolescenten en hebben gevonden dat 82% van de meisjes en 76% van de jongens minstens één keer in een relatie emotioneel geweld ondervinden.

Er gaat echter een heel proces aan vooraf, voordat een adolescent een relatie heeft waarin al dan niet geweld wordt gebruikt. De manier waarop vriendschappen en relaties zich ontwikkelen kan hier een rol bij spelen. Vriendschappen en romantisch relaties vormen een belangrijk onderdeel in het leven van adolescenten. Voorafgaand aan het vormen van romantische relaties tussen adolescenten, mengen vriendengroepen van de verschillende geslachten zich. Op deze manier ontstaat de mogelijkheid om te gaan met leeftijdsgenoten van het andere geslacht en de mogelijkheid voor het aangaan van romantische relaties. Een volgende stap is het maken van afspraakjes in groepsverband. En uiteindelijk afspraakjes waarbij de jongen en het meisje alleen zijn samen. Dit maakt dat de adolescentie een belangrijke periode is voor het vormen van attitudes wat betreft romantische relaties en het aangaan van een gezonde intieme relatie (Connolly, Craig, Goldberg & Pepler, 2004). Met attitude wordt een overtuiging of mening bedoeld met een evaluatief component, bijvoorbeeld goed of slecht, wel of niet aantrekkelijk, moreel of immoreel (Eagly & Chaiken, 2007; Echabe & Castro, 1999). Deze attitudes zijn gebaseerd op drie verschillende bronnen: cognities, emoties en gedrag uit het verleden. Iedereen heeft attitudes over verschillende onderwerpen, bijvoorbeeld over verkering en romantische relaties. Een attitude van iemand wordt deels bepaald door de cognities die hij of zij heeft in relatie tot het onderwerp (Echabe & Castro, 1999). Wanneer bijvoorbeeld uit informatie blijkt dat iets gevaarlijk is, heeft iemand waarschijnlijk een negatieve attitude ten opzichte van het onderwerp. Een manier om deze attitudes te beïnvloeden is blootstelling aan nieuwe informatie die niet in overeenstemming is met de attitudes die iemand al heeft. Een andere manier om attitudes te beïnvloeden is om iemand voor en/of tegen argumenten te laten bedenken ten opzichte van het onderwerp van attitude. Het actief produceren van argumenten in de richting waarin de attitude veranderd beoogt te worden, leidt tot attitude verandering in deze richting (Echabe & Castro, 1999).

Een ander belangrijk aspect behorend bij relationeel geweld en het aangaan en

behouden van competente relaties met leeftijdsgenoten, is de ontwikkeling van empathie (Sams & Truscott, 2004). Empathie kan worden omschreven als het proces waarbij iemand begrijpt hoe de ander zich voelt in een bepaalde situatie en in staat is op een ondersteunende manier te reageren op de ander en de situatie waarin hij of zij zich bevindt (Swick, 2005; Jagers, Morgan-Lopez, Howard, Browne & Flay, 2007). Dit is een complex proces dat iemand in staat stelt te begrijpen wat gevoelens zijn, hoe gevoelens waarnemingen van een ander kunnen beïnvloeden en hoe de ander ondersteund kan worden in het omgaan met verschillende situaties (Swick, 2005). Er bestaan twee verschillende vormen van empathie, namelijk trait empathie en state empathie. Trait empathie kan gezien worden als een deel van iemands persoonlijkheid en is relatief stabiel over tijd en in verschillende situaties. State empathie is een tijdelijke conditie die niet stabiel is over tijd en verschillend is in andere situaties (Ziegler, Ehrlenspiel & Brand, 2009). Empathie als persoonlijkheidstrekkende treedt op in verschillende situaties, bijvoorbeeld de bereidheid om altijd voor een ander klaar te staan en iemand ergens mee te helpen. State empathie is situatie specifiek; iemand met een hoge score op state empathie kan in de ene sociale situatie meer empatisch reageren dan in de andere situatie (Unger & Thumhuri, 1997). Mensen met een groot empatisch vermogen zijn niet alleen meer gevoelig voor de pijn of het lijden van een ander, maar over het algemeen ook meer zorgzaam dan mensen met een minder groot empatisch vermogen (Swick, 2005). De ontwikkeling van empathie begint in de kleutertijd en gaat waarschijnlijk door tot en met de adolescentie. Er is echter weinig onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van empathie tijdens de adolescentie.

Het verband tussen empathie en agressief gedrag bij kinderen wordt al decennia lang onderzocht. De literatuur veronderstelt dat er een negatieve correlatie bestaat tussen agressie en empathie en dat een laag empatisch vermogen een risicofactor kan zijn voor agressief gedrag in de toekomst bij adolescenten (Sams & Truscott, 2004; Lovett & Sheffield, 2006). Het empatisch vermogen van adolescenten speelt ook een belangrijke rol in het vormen van attitudes ten opzichte van geweld (Jagers et al., 2007). Empathie kan het gebruik van geweld beperken doordat het een besef oproept dat het gebruik van geweld de morele principes van zorgen en rechtvaardigheid schaadt (Jagers et al., 2007). De bereidheid van adolescenten om het gebruik van fysiek en seksueel geweld goed te keuren, is gerelateerd aan een verhoogde kans op partner geweld. De attitude ten aanzien van het gebruik van seksuele dwang door de partner, is tevens gerelateerd aan de waarschijnlijkheid van dwingend gedrag en geweld. Er is echter weinig onderzoek gedaan naar de relatie tussen bijvoorbeeld het rekening houden met gevoelens van de partner wat betreft seks en een lager risico voor het ervaren van dwang

en geweld (Feiring et al., 2001). White en collega's (2008) hebben gevonden dat mannelijke daders van zowel fysiek als seksueel geweld, gewelddadigere attitudes ten opzichte van vrouwen hebben, minder empathisch zijn en minder controle ervaren in een relatie dan adolescenten die geen dader zijn van zowel fysiek als seksueel geweld. Ook mannen die dader zijn van alleen seksueel geweld zijn minder empathisch dan mannen die geen dader van seksueel geweld zijn (White et al., 2008). Wanneer gebruik wordt gemaakt van zelfrapportage scoren vrouwen vaak hoger op zowel state als trait empathie dan mannen (Schulte-Rüther, Markowitsch, Jon Shah, Fink & Piefke, 2008). Tevens laten vrouwen een grotere complexiteit en differentiatie zien wanneer zij emotionele ervaringen bespreken. In overeenstemming met deze gegevens komen psychiatrische aandoeningen die worden gekenmerkt door een gebrek aan empathie (stoornissen uit het autistisch spectrum, antisociale persoonlijkheidsstoornissen) vaker voor bij mannen dan bij vrouwen (Schulte-Rüther et al., 2008).

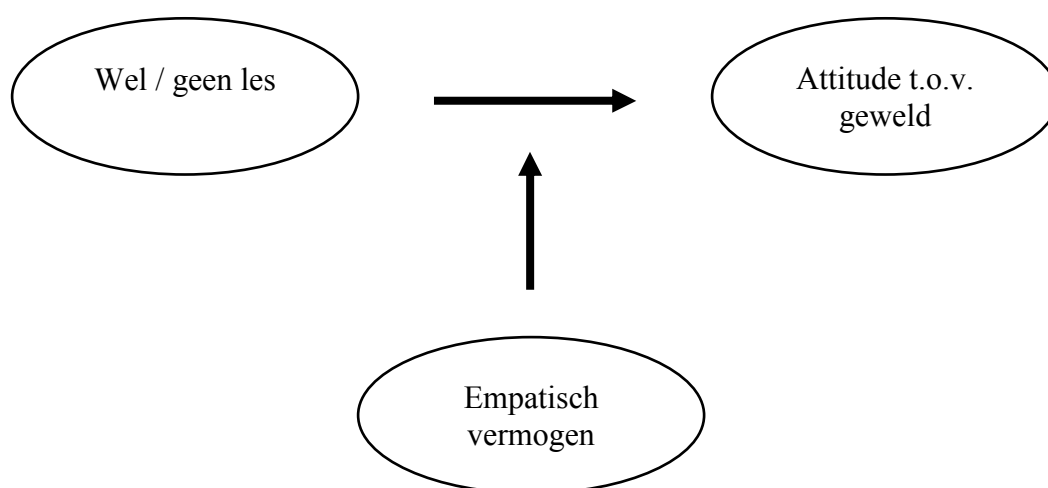
Voor dit onderzoek worden de data gebruikt die zijn verzameld naar aanleiding van het preventieprogramma Stay in Love. Preventieprogramma's omtrent het voorkomen van relationeel geweld zijn in het verleden vaak uitgevoerd. Een voorbeeld van een eerder uitgevoerd preventieprogramma is "Safe dates" (Foshee, Bauman, Arriaga, Helms, Koch & Linder, 1998). Dit programma richt zich voor het meten van de effectiviteit op zowel activiteiten binnen de leefgemeenschap als activiteiten op school. De focus lag wat betreft het beoordelen van patronen van verandering, bij individuen en niet bij de scholen in zijn geheel. Om het effect van het programma te beoordelen hebben de onderzoekers na één maand, één jaar, twee jaar, drie jaar en na vier jaar dezelfde vragenlijsten afgenomen als zij gebruikt hebben bij de nulmeting (Foshee et al., 1998). Het preventieprogramma Safe Dates is effectief gebleken voor zowel jongens als meisjes. Vier jaar na het uitvoeren van Safe Dates blijkt het programma effectief in het beperken van zowel fysiek geweld, seksueel geweld als emotioneel geweld onder adolescenten. Een verschil tussen Stay in Love en Safe Dates is dat Safe Dates zich heeft gericht op zowel primaire als secundaire preventie. Met primaire preventie wordt bedoeld dat relationeel geweld voorkomen wordt. Secundaire preventie komt voor wanneer relationeel geweld gestopt kan worden en de daders ophouden gewelddadig te zijn. Stay in Love is in tegenstelling tot Safe Dates alleen gericht op primaire preventie. Safe Dates heeft in tegenstelling tot Stay in Love ook gebruik gemaakt van gemeenschapsactiviteiten en dienstverleners uit de gemeenschap kregen workshops omtrent relationeel geweld aangeboden, waaronder sociale dienst, mensen die op de eerste hulp werken, politieagenten en vertrouwenspersonen op scholen. Ook was er hulp voor

adolescenten die te maken hebben (gehad) met geweld in hun relatie (Foshee et al., 1998). Een ander verschil is dat Safe Dates andere variabelen in het onderzoek betrokken heeft dan Stay in Love. Bij Safe Dates wordt bijvoorbeeld gekeken naar de stijlen van conflictmanagement.

Het landelijke preventieprogramma “Stay in Love” beoogt een attitude verandering ten opzichte van relationeel geweld teweeg te brengen onder adolescenten uit de eerste, tweede en derde klas (12 tot en met 17 jaar) op VMBO scholen. Stay in Love bestaat uit een website, folders en een lessenserie van vier lessen. Doel van deze lessen is adolescenten te laten nadenken over hun wensen en grenzen in relaties, hoe ze een relatie leuk kunnen houden en hoe ze met verschillen en/of ruzies om kunnen gaan. Dit wordt gedaan door tijdens de lessen te praten over verliefd zijn, verkering hebben en eventueel over hun huidige verkering. Op deze manier worden de adolescenten zich bewust van wat ze wel of niet willen in een relatie en hoe ze dit duidelijk kunnen maken aan elkaar. Door middel van de Stay in Love lessen wordt getracht de attitudes van de adolescenten ten opzichte van relaties en verliefdheid positief te veranderen. Er is gekozen voor de leeftijdsgroep van 12 tot en met 17 jaar, omdat adolescenten zich vanaf ongeveer deze leeftijd met verliefdheid en relaties gaan bezig houden. Door adolescenten vanaf 12 jaar erbij te betrekken in de periode dat zij romantische relaties en verliefdheid aan het ontdekken zijn, kunnen zij leren en nadenken over wat zij wel of niet willen in een relatie en wat zij van hun partner verwachten..

Dit onderzoek zal bestuderen of er een attitude verandering optreedt ten opzichte van relationeel geweld na het volgen van de Stay in Love lessen. Wanneer er een verandering optreedt, zal onderzocht worden wat de invloed van het empathisch vermogen is op deze verandering (Figuur 1). Uniek hierbij is dat er gekeken wordt naar de attitude ten opzichte van geweld en niet naar of er uiteindelijk geweld plaats vindt. Uniek aan dit onderzoek en tevens het belangrijkste verschil met Safe Dates, is dat Stay in Love gebruik maakt van een procesevaluatie. Dit wordt gedaan door middel van het observeren van twee Stay in Love lessen per leerkracht. Op deze manier kan bekeken worden of de lessen op de juiste manier gegeven worden en kan beoordeeld worden wat de kwaliteit van de manier van lesgeven was. De uitkomst van deze procesevaluatie zal niet meegenomen worden in huidig onderzoek. Huidig onderzoek zal uiteindelijk antwoord geven op de vraag: Vindt er een attitude verandering plaats ten opzichte van relationeel geweld na het volgen van de Stay in Love lessen? En wat is de invloed van het empathisch vermogen op deze verandering? In de eerste plaats zal hierbij gekeken worden of er een verband bestaat tussen het wel of niet volgen van de Stay in Love lessen en de attitude ten opzichte van relationeel geweld.

Verwacht wordt dat de adolescenten die wel de Stay in Love lessen hebben gevolgd een negatievere attitude hebben ten opzichte van relationeel geweld dan adolescenten die geen Stay in Love lessen hebben gevolgd. Ten tweede zal worden onderzocht of het empathisch vermogen van adolescenten van invloed is op de attitude verandering. Er wordt vanuit gegaan dat hoe groter het empathisch vermogen hoe negatiever adolescenten staan tegenover relationeel geweld. Tevens zal worden onderzocht of er een verschil is tussen jongens en meisjes. Hierbij wordt verwacht dat meisjes, in vergelijking met jongens, een meer negatieve attitude ten opzichte van relationeel geweld hebben. Dit omdat zij tijdens emotionele taken in gedragsstudies vaak beter presteren dan mannen (Schulte-Rüther et al., 2008).

Figuur 1. Vindt er een attitude verandering plaats ten opzichte van relationeel geweld na het volgen van de Stay in Love lessen? De pijlen laten zien dat het wel of niet volgen van de lessen invloed kan hebben op de attitude ten opzichten van relationeel geweld. Het empathisch vermogen kan een modererend effect hebben op deze verandering.

Methoden

Participanten

Aan dit onderzoek verleenden in totaal negen VMBO scholen hun medewerking, waarvan vier scholen in Utrecht (Wellant college, Delta college, X11 en Via Nova), twee scholen in Eindhoven (De Rooi Pannen en Helicon), twee scholen in Kampen (Almere college en Ichthus college) en één school in IJsselmuiden (Ichthus college). De adolescenten zaten in

klas één, twee of drie en waren tussen de 12 en 17 jaar oud (jongens: $M = 13.54$; meisjes: $M = 13.70$). Aan het onderzoek hebben in totaal 668 adolescenten deelgenomen waarvan 270 jongens en 398 meisjes. Van deze leerlingen volgden 175 de kaderberoepsgerichte leerweg, 179 de basisberoepsgerichte leerweg, 96 de gemengde leerweg en 165 volgden de theoretische leerweg. 320 van de leerlingen zaten in de eerste klas, 271 in de tweede klas en 74 in de derde klas. Het geboorteland van 644 adolescenten was Nederland, 2 adolescenten zijn geboren in Marokko, 2 op de Nederlandse Antillen en 20 adolescenten zijn in een ander land geboren. Van de deelnemende adolescenten hadden er 538 geen verkering op het moment dat ze de vragenlijst van de nulmeting invulden, 130 adolescenten hadden op het moment van invullen wel verkering, variërend in duur van 0-3 maanden tot langer dan 12 maanden.

Stay in Love

Huidig onderzoek maakt deel uit van een groter geheel, namelijk het preventieprogramma ter voorkoming van relationeel geweld “Stay in Love”. Dit preventieprogramma bestaat uit een lessenserie van vier lessen die gegeven worden op negen VMBO scholen. In de eerste les wordt besproken wat de adolescenten verstaan onder verliefdheid en verkering, welke karaktereigenschappen hun ideale vriend of vriendin heeft, hoe zij behandeld willen worden door hun vriend of vriendin en hoe zij aan hun vriend of vriendin duidelijk kunnen maken wat ze willen. Les twee sluit hierop aan door het bespreken van wensen en grenzen. In deze les wordt tevens een rollenspel gespeeld. In les drie wordt besproken hoe het beste met elkaar kan worden gecommuniceerd en hoe de adolescenten duidelijk kunnen formuleren wat zij willen en/of bedoelen. Tijdens deze les wordt er in groepjes van drie geoefend met gespreksvaardigheden. In de laatste les wordt met de adolescenten gesproken over wat zij kunnen doen als hun verkering niet lekker gaat. Aan de hand van een verhaal dat door de docent verteld wordt kunnen de adolescenten aangeven wanneer ze door zouden gaan met hun relatie of wanneer zij zouden stoppen. Ook wordt besproken hoe je een vriend of vriendin zou kunnen helpen die in een moeilijke situatie zit.

Naast de lessenserie is er tevens een folder en een website (www.stayinlove.nl) waarop informatie te vinden is en met elkaar over de onderwerpen gesproken kan worden op een forum. Op twee verschillende manieren is gemeten of Stay in Love effect heeft. Er zijn vragenlijsten afgenomen onder de leerlingen om te onderzoeken of de lessenserie effect heeft gehad. Tevens heeft er een procesevaluatie plaats gevonden, door het observeren van twee Stay in Love lessen per leerkracht. De leerkrachten hebben voorafgaand aan de lessen

allemaal de zelfde training gevolgd, zodat zij wisten wat de bedoeling van het programma was en zij de Stay in Love lessen konden geven. Ook hebben de leerkrachten allemaal een handleiding ontvangen waarin stap voor stap staat beschreven wat er tijdens de lessen gedaan moest worden en wat de leerdoelen per les waren.

Procedure

De werving van participanten is voor dit onderzoek gedaan door het Trimbos instituut (landelijk kennisinstituut voor de geestelijke gezondheidszorg, de verslavingszorg en de maatschappelijke zorg) en door regiocoördinatoren van de geestelijke gezondheidszorg (GGZ). Voor dit onderzoek zijn adolescenten van verschillende VMBO scholen door heel Nederland gevraagd mee te werken. Uiteindelijk zijn er meer eerste en tweede klassen geselecteerd dan derde klassen en meer meisjes dan jongens. Op één school in Utrecht zijn twee extra derde klassen geworven, deze zijn geïncorporeerd in het onderzoek. Zij missen echter één meting en doen dus slechts drie metingen, waarvan de eerste de nulmeting is. Zij krijgen les in conditie drie (tabel 1). Dit alles in overleg met de begeleidingscommissie van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC). Uiteindelijk doen er slechts twee scholen mee met tien derde klassen.

Informatie werd verzameld door het afnemen van vragenlijsten over empathie en attitude ten opzichte van geweld. Deze vragenlijsten werden klassikaal op de scholen afgenomen op laptops. De adolescenten kregen hierbij een koptelefoon op zodat zij de vragen ook konden horen. Tevens werd er gebruik gemaakt van pictogrammen en filmpjes. De adolescenten moesten de vragenlijsten op vier verschillende momenten invullen, met tussenpozen van ongeveer één maand. De eerste meting was een nulmeting en het invullen van deze vragenlijsten duurde ongeveer 70 minuten. Het doel van deze nulmeting was het meten van de sociaal emotionele ontwikkeling en de kennis, vaardigheden en houding ten opzichte van relationeel geweld vast te stellen. Bij de tweede, derde en vierde meting duurde het invullen slechts 20 minuten. Bij deze metingen werd alleen de kennis, vaardigheden en houding ten opzichte van relationeel geweld gemeten. Voor het afnemen van de vragenlijst werd de adolescenten verteld dat er een CD bon verlost zou worden onder de adolescenten die de vragenlijst het meest serieus zouden invullen. Ook werd er verteld dat de adolescenten wanneer zij de vragenlijst helemaal in hadden gevuld, wat lekkers zouden krijgen. Voor dit onderzoek zijn de resultaten van de nulmeting en de tweede meting gebruikt (conditie 1).

Tabel 1. *De verschillende meetmomenten en de momenten waarop de vier Stay in Love lessen werden uitgevoerd.*

Nulmeting	Meting 2	Meting 3	Meting 4
<i>Conditie 1</i>	Stay in Love lessen		
<i>Conditie 2</i>		Stay in Love lessen	
<i>Conditie 3</i>			Stay in Love lessen

Meetinstrumenten

Attitude ten opzichte van relationeel geweld

Voor het meten van de attitude ten opzichte van relationeel geweld wordt gebruik gemaakt van de attitude jegens relationeel geweld lijst (Price, Byers & the dating violence research team, 1999; zie bijlage 1). Deze vragenlijst bestaat uit 23 items waarmee de attitude van de adolescent ten opzichte van relationeel geweld gemeten wordt. Voorbeelden van deze items zijn: “Het is O.K. dat een meisje haar vriend slaat, als hij dat verdient”, “Wanneer een jongen tijdens een date betaald is het O.K. dat hij zijn vriendin onder druk zet om sex te hebben”. Een voorbeeld van een algemeen item, zonder onderscheid te maken tussen jongens en meisjes is: “Sommige jongeren kunnen niet anders dan in een gewelddadige relatie blijven”. Al deze items werden gescoord op een vijf-puntsschaal, lopend van heel erg mee oneens, tot heel erg mee eens. Hierbij moesten de adolescenten het antwoord kiezen dat het meest op hun van toepassing was. De adolescenten kregen de items zowel op het scherm te zien, als te horen via de koptelefoon (Cronbach’s alpha voor de lessen: 0,77; Cronbach’s alpha na de lessen: 0,82). De resultaten van deze vragenlijst zijn weergegeven in gemiddelde verschilscores (jongens: $M = .07$, $SD = .46$; meisjes: $M = .07$, $SD = .34$).

Empatisch vermogen

Voor het meten van trait empathie wordt gebruik gemaakt van de Index van Empathie voor Kinderen en Adolescenten (IEKA; Wied, Branje & Meeus, 2007; zie bijlage 2). De IEKA bestaat uit 22 vragen die de adolescenten met ja of nee moeten beantwoorden. Het is de bedoeling dat de adolescenten het antwoord kiezen dat het beste bij hun past. Wanneer zij twijfelen wordt gevraagd of zij toch het antwoord willen kiezen dat het eerst in hun op kwam. Een voorbeeld item uit de IEKA is: “Ik huil soms als ik naar de TV kijk”. Er wordt in

de items van de IEKA onderscheid gemaakt tussen jongens: “*Als ik een jongen zie huilen, moet ik zelf ook bijna huilen*” en meisjes: “*Als ik een meisje zie huilen, moet ik zelf ook bijna huilen*” (Cronbach’s alpha: 0,67). Zowel de jongens als de meisjes moesten beide soorten vragen beantwoorden. Bij deze vragenlijst is voor de data analyse gemaakt van somscores (jongens: $M = 32.12$, $SD = 2.82$; meisjes: $M = 29.12$, $SD = 3.03$).

Om state empathie te meten is gebruik gemaakt van twee filmpjes (zie bijlage 3). De adolescenten kregen één filmpje te zien over een meisje (Anniek) en één filmpje over een jongen (Mohammed). Anniek is een meisje van twaalf jaar oud. Haar ouders gingen verhuizen naar het buitenland en Anniek en haar broertje gingen naar een internaat in Nederland om hun school af te kunnen maken. In het filmpje is te zien hoe zij afscheid neemt van haar ouders en hoe het met haar gaat op het internaat. Anniek heeft het er erg moeilijk mee. Mohammed is een jongen van ongeveer 13 jaar oud. Zijn grote hobby is voetbal en hij verwacht dat hij een klasse hoger mag gaan spelen. In een gesprek met zijn trainer, blijkt dit echter niet het geval te zijn. Zijn trainer vindt dat Mohammed nog niet goed genoeg kan voetballen. Mohammed is hier erg verdrietig over. Tussen de twee filmpjes kregen de adolescenten een neutraal filmpje te zien met zwemmende vissen in zee. Na afloop van ieder filmpje werden er vier vragen gesteld over wat de adolescenten bekeken hadden. Deze vragen moesten worden beantwoord op een vijf-puntsschaal, lopend van 0 helemaal niet, tot 4 heel erg. Een voorbeeld van het eerste item is: “*Hoe voelde Anniek zich op het laatst?*”, “*Hoe voelde Mohammed zich tijdens het gesprek?*”. De adolescent moest hierbij op de vijf-puntsschaal aangeven in hoeverre Anniek en Mohammed blij, boos, bang, bedroefd of verrast waren. Tevens was er de optie om zelf wat in te vullen bij “anders, namelijk”. Voor het duidelijk maken van deze emoties is gebruik gemaakt van smilies. De andere vragen die bij deze filmpjes gesteld werden zijn: “*Vond je het zielig/naar of juist fijn voor Anniek/Mohammed?*”, “*Vond je Anniek/Mohammed een aardig(e) meisje/jongen?*”. Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van de antwoorden op de vraag: “*Hoe voelde jij je op dat moment?*”. Voor de data analyse is van elk filmpje een somscore gemaakt en is vervolgens gekeken naar de samenhang tussen de twee filmpjes. De correlatie blijkt voldoende ($r = .66$, $p < .01$) om de somscore van beide filmpjes te gebruiken (jongens: $M = 1.14$, $SD = 2.24$; meisjes: $M = 3.06$, $SD = 3.00$).

Data-analyses

Om te bepalen of de gebruikte vragenlijsten betrouwbaar zijn, werd voor elke vragenlijst apart de cronbach’s alpha berekend. Om het verband te onderzoeken tussen het wel of niet

volgen van de Stay in Love lessen, de attitude ten opzichte van geweld en de invloed van het empathisch vermogen op deze attitude verandering is een regressie analyse uitgevoerd.

Voor het beantwoorden van de vraag of er een attitude verandering optreedt ten opzichte van relationeel geweld na het volgen van de Stay in Love lessen is een model aangemaakt met daarin als onafhankelijke variabelen meetmoment één en wel of geen Stay in Love les en als afhankelijke variabele meetmoment twee. Om de invloed van het empathisch vermogen te onderzoeken is zowel state empathie als trait empathie apart toegevoegd aan het model.

Missing values

In dit onderzoek is vrijwel geen sprake van missing values, omdat de adolescenten pas na het beantwoorden van de vraag verder konden gaan met de volgende vraag. Echter met het invullen van de geboortedata is het bij 28 adolescenten mis gegaan. Zij hebben geen of een onvolledige geboortedatum ingevuld. Ook hebben een aantal adolescenten niet goed ingevuld in welke klas zij zaten en welk type onderwijs zij volgden. Hierdoor zijn er bij deze drie onderdelen missing values ontstaan.

Resultaten

Beschrijvende statistieken

In tabel 1 zijn de gemiddelden en standaard deviaties te zien op de gemeten variabelen (attitude ten opzichte van relationeel geweld, trait empathie en state empathie) voor zowel jongens als meisjes.

Tabel 1. *Gemiddelden en Standaard Deviaties van de attitude ten opzichte van geweld en het empathisch vermogen voor jongens en meisjes.*

	Jongens (N=270)		Meisjes (N=398)	
	M	SD	M	SD
<i>Leeftijd</i>	13.54	.96	13.70	1.11
<i>Attitude t.o.v. relationeel geweld</i>				
Vragenlijst	2.29	.41	2.04	.38
<i>Empatisch vermogen</i>				
Vragenlijst	32.12	2.82	29.12	3.03
Filmpjes	1.14	2.24	3.06	3.00

In tabel 2 zijn de scores te zien voor jongens en meisjes die Stay in Love les hebben gehad en die geen Stay in Love les hebben gehad.

Tabel 2. *Gemiddelden en standaarddeviaties van de attitude ten opzichte van relationeel geweld voor jongens en meisjes die wel of geen les hebben gehad.*

		N	M	SD
<i>Verschilscore attitude groep</i>	Totaal	668	.07	.39
	Wel les	254	.10	.46
	Geen les	414	.05	.34
<i>Verschilscore attitude jongens</i>	Totaal	270	.07	.46
	Wel les	93	.09	.59
	Geen les	177	.06	.37
<i>Verschilscore attitude meisjes</i>	Totaal	398	.07	.34
	Wel les	161	.11	.36
	Geen les	237	.04	.32

Attitude verandering na het volgen van de Stay in Love lessen?

De belangrijkste voorspeller van attitude verandering in de totale groep op meetmoment twee, is meetmoment één met 34,2% van de verklaarde variantie (adjusted $R^2 = .34$, $p < .05$). Na toevoegen van de Stay in Love lessen in dit model is er geen significante stijging van de verklaarde variantie te zien (adjusted $R^2 = .34$, $p > .05$). De belangrijkste voorspeller van attitude verandering voor jongens op meetmoment twee, is tevens meetmoment één met 23,7% van de verklaarde variantie (adjusted $R^2 = .24$, $p < .05$). Ook hier is geen significante stijging van de verklaarde variantie te zien na toevoegen van de Stay in Love lessen (adjusted $R^2 = .24$, $p > .05$). De belangrijkste voorspeller van attitude verandering op meetmoment twee voor meisjes, wordt met 36,9% van de variantie verklaard door meetmoment één (adjusted $R^2 = .37$, $p < .05$). Na toevoegen van de Stay in Love lessen in het model vindt er een significante verandering plaats (adjusted $R^2 = .38$, $p < .05$).

Tabel 3. *Regressie analyse voorspelling van attitude ten opzichte van relationeel geweld vanuit attitude op meetmoment (MM) één, empathisch vermogen en het wel of niet volgen van de Stay in Love lessen.*

	Jongens (N=270)		Meisjes (N=398)		Totaal (N=668)	
	Attitude t.o.v. geweld MM 2		Attitude t.o.v. geweld MM 2		Attitude t.o.v. geweld MM 2	
	β	R ²	β	R ²	β	R ²
<i>Attitude t.o.v. geweld</i>						
Vragenlijst MM 1	.49*	.24*	.61*	.37*	.59*	.34*
<i>Empatisch vermogen</i>						
Vragenlijst (IEKA)	.05	.24	.08*	.39*	.10*	.36*
Filmpjes	-.06	.24	-.03	.38	-.07*	.35*
<i>Stay in Love les</i>						
Wel/geen les	.04	.24	-.10*	.38*	-.04	.35
Wel/geen les * IEKA	-1.47*	.26*	.78*	.39*	.23	.36
Wel/geen les * filmpjes	.01	.24	-.12	.39	-.09	.35

* $p < .05$

Empatisch vermogen als moderator

Het toevoegen van trait empathie (IEKA vragenlijst) in het model geeft een significante stijging van de verklaarde variantie tot 35,2% voor de totale groep (adjusted $R^2 = .35$, $p < .05$). De verklaarde variantie voor trait empathie is 23,5% voor jongens, hetgeen niet significant is (adjusted $R^2 = .24$, $p > .05$). Bij meisjes is een significant hoofdeffect gevonden van trait empathie (adjusted $R^2 = .38$, $p < .05$). Zowel bij jongens als bij meisjes is een significant interactie effect gevonden van trait empathie met het volgen van wel of geen Stay in Love les (jongens: adjusted $R^2 = .25$, $p < .05$; meisjes: adjusted $R^2 = .35$, $p < .05$). Bij de totale groep is dit significante interactie effect niet gevonden (adjusted $R^2 = .35$, $p > .05$).

Voor de totale groep wordt er een hoofdeffect van state empathie gevonden (adjusted $R^2 = .35$, $p < .05$). Bij zowel jongens als meisjes is er geen significant hoofdeffect gevonden van state empathie (jongens: adjusted $R^2 = .24$, $p > .05$; meisjes: adjusted $R^2 = .38$, $p > .05$). Zowel bij de totale groep, als bij de jongens en de meisjes is er geen significant interactie effect gevonden van state empathie met het volgen van wel of geen Stay in Love les.

Discussie

Huidig onderzoek is gericht op attitude verandering ten opzichte van relationeel geweld bij adolescenten. Het doel van het onderzoek was om meer inzicht te krijgen in deze attitude verandering na het aanbieden van het lessenpakket Stay in Love. Ook is gekeken naar de invloed van empathie op deze verandering. In de eerste plaats is er gekeken of er verschil was tussen het wel of niet volgen van de Stay in Love lessen en de verandering van attitude. In de tweede plaats is onderzocht of het empathisch vermogen van adolescenten van invloed is op deze attitude verandering. Als laatste is er gekeken of er een verschil was tussen jongens en meisjes. Per onderwerp zal besproken worden wat de resultaten zijn, of deze overeenkomen met de vooraf opgestelde hypothesen en of dit in overeenstemming is met eerder gedaan onderzoek.

Allereerst is onderzocht of de Stay in Love lessen invloed hebben op de attitude ten opzichte van geweld. Verwacht werd dat de adolescenten die de Stay in Love lessen hadden gevolgd een negatievere attitude zouden hebben ten opzichte van relationeel geweld dan adolescenten die geen Stay in Love lessen hadden gevolgd. Uit de resultaten van huidig onderzoek is gebleken dat er voor meisjes een significant negatief verband bestaat tussen het volgen van de Stay in Love lessen en de attitude ten opzichte van relationeel geweld. Voor jongens is dit verband niet gevonden. Deze resultaten komen dus niet geheel overeen met de vooraf opgestelde hypothese. Uit het onderzoek van Echabe en Castro (1999) blijkt dat het actief produceren van argumenten en het blootstellen aan nieuwe informatie van invloed is op de attitudes die iemand over een bepaald onderwerp heeft. De resultaten van het onderzoek van Achabe en Castro (1999) komen niet overeen met de in dit onderzoek gevonden resultaten. Mogelijk komen de resultaten niet overeen omdat Echabe en Castro (1999) hun onderzoek hebben uitgevoerd onder een andere doelgroep, het betrof studenten met een gemiddelde leeftijd van 19 jaar, daarnaast zijn studenten hoger opgeleid dan de doelgroep in dit onderzoek. In de resultaten is tevens een verandering te zien van de attitude ten opzichte van relationeel geweld tussen meetmoment één en meetmoment twee, ongeacht of de adolescenten Stay in Love lessen hebben gevolgd. Deze verandering kan mogelijk komen door een testeffect. De adolescenten kunnen op andere manieren dan alleen via de lessen in aanraking komen met de informatie uit het Stay in Love programma. Dit kan bijvoorbeeld via vrienden die al wel les hebben gehad, de website of de folder. Op deze manier krijgen ze informatie over het onderwerp en is het mogelijk dat daardoor een attitude verandering te zien is ongeacht het volgen van de lessen.

In de tweede plaats is onderzocht of empathie van invloed is op de attitude verandering. Hierbij is er apart gekeken naar state en trait empathie. Gebleken is dat voor de totale groep de invloed op de attitude verandering van zowel state als trait empathie significant is. Voor meisjes is geen significante invloed van state empathie op de attitude verandering gevonden. De invloed van trait empathie is bij meisjes wel significant. Voor jongens is echter voor zowel trait als state empathie geen significant resultaat gevonden. Schulte-Rüther en collega's (2008) hebben met hun onderzoek gevonden dat vrouwen, wanneer gebruik wordt gemaakt van zelfrapportage, significant hoger scoren op zowel trait als state empathie dan mannen. Dit komt overeen met huidig onderzoek. Ook hier scoren vrouwen hoger op zowel trait empathie als state empathie dan mannen. In de literatuur zijn enkel onderzoeken bekend die ingaan op de relatie tussen empathie enerzijds en de attitude ten opzichte van geweld anderzijds.

Een mogelijke reden waarom er geen significante resultaten gevonden zijn voor jongens en wel voor meisjes, is dat de verdeling van de participanten niet normaal verdeeld was. Er namen meer meisjes deel aan het onderzoek dan jongens. Ook was de verdeling van de controlegroep en de testgroep niet gelijk verdeeld. Er waren 254 adolescenten die wel les hadden gehad en 414 die geen les hadden gehad. Wanneer de groepen homogener verdeeld worden, komen er wellicht andere resultaten naar voren. Het effect van Stay in Love lessen komt tevens door andere variabelen tot stand dan empathisch vermogen. De gemeten variabelen voorspellen maximaal 38% van meetmoment twee. Dit houdt in dat 62% verklaard wordt door variabelen die in huidig onderzoek niet zijn gemeten.

Tekortkomingen en toekomstig onderzoek

Gedurende de uitvoering van dit onderzoek, zijn een aantal tekortkomingen aan het licht gekomen. In de eerste plaats werd duidelijk dat veel scholen te weinig tijd hadden om in één les uur één Stay in Love les te geven. In de handleiding van de lessen wordt uitgegaan van lessen van 50 minuten. Veel scholen hebben echter lessuren van 45 minuten. Aangezien de tijdsplanning in de handleiding erg krap is, was het vaak niet haalbaar om alle onderdelen zo uit te voeren als in de handleiding stond. Ook waren de bijlagen die de docenten moesten gebruiken in de lessen vaak erg onduidelijk als deze gekopieerd moesten worden. De kopieën waren erg donker, waardoor deze moeilijk te lezen zijn. Zeker voor kinderen met dyslexie. Hierdoor konden de docenten de bijlagen niet gebruiken, of moesten zij ze zelf maken.

Een goede aanvulling op huidig onderzoek zou zijn om de observaties van de lessen erbij te betrekken. Een mogelijke reden waarom er weinig significante resultaten zijn

gevonden is dat de lessen niet goed of niet helemaal zijn gegeven zoals in de handleiding staat. Ook een goede aanvulling zou zijn om meerdere variabelen mee te nemen in het onderzoek.

Conclusie

Concluderend kan gezegd worden dat huidig onderzoek voor zowel de totale groep als de jongens geen verband tussen de Stay in Love lessen en de attitude ten opzichte van relationeel geweld heeft gevonden. Voor meisjes is dit verband wel gevonden. Tevens is voor meisjes gebleken dat trait empathie een significante invloed heeft op de attitude verandering ten opzichte van relationeel geweld.

Wellicht wordt in vervolg onderzoek met een meer homogene groep en wanneer de observaties van de leerkrachten worden meegenomen wel significante resultaten gevonden voor jongens.

Referentielijst

- Connolly, J., Craig, W., Goldberg, A., & Pepler, D. (2004). Mixed-gender groups, dating, and romantic relationships in early adolescence. *Journal of Research on Adolescence, 14* (2), 185-207.
- Eagly, A. H., & Chaiken, S. (2007). The advantages of an inclusive definition of attitude. *Social Cognition, 25* (5), 882-602.
- Echabe, A. E., & Castro, J. L. G. (1999). Group discussion and changes in attitudes and representations. *Journal of Social Psychology, 139* (1), 29-43.
- Feiring, C., Deblinger, E., Hoch-Espada, A., & Haworth, T. (2001). Romantic relationship aggression and attitudes in high school students: the role of gender, grade, and attachment and emotional Styles. *Journal of Youth and Adolescence, 31* (5), 373-385.
- Foshee, V. A. (1996). Gender differences in adolescent dating abuse prevalence, types and injuries. *Health education research, 11* (3), 275-286.
- Foshee, V. A., Bauman, K. E., Arriaga, X. B., Helms, R. W., Koch, G. G., & Linder, G. F. (1998). An evaluation of Safe Dates, an adolescent dating violence prevention program. *American journal of public health, 88* (1), 45-50.
- Hanson, R. F. (2002). Adolescent dating violence: prevalence and psychological outcomes. *Child abuse & neglect, 26*, 447-451.
- Humphrey, J. A., & White, J. W. (2000). Women's vulnerability to sexual assault from adolescence to young adulthood. *Journal of adolescent health, 27*, 419-424.
- Jackson, S. M., Cram, F., Seymour, F. W. (2000). Violence and sexual coercion in high school students' dating relationships. *Journal of family violence, 15* (1), 23-36.
- Jagers, R. J., Morgan-Lopez, A. A., Howard T. L., Browne, D. C., & Flay, B. R. (2007). Mediators of the development and prevention of violent behavior. *Prevention Science, 8*, 171-179.
- Kaura, S. A., & Lohman, B. J. (2007). Dating violence victimization, relationship satisfaction, mental health problems, and acceptability of violence: a comparison of men and women. *Journal of Family Violence, 22*, 367-381.
- Lovett, B. J., & Sheffield, R. A. (2006). Affective empathy deficits in aggressive children and adolescents: a critical review. *Clinical psychology review, 27*, 1-13.
- Price, E. L., Byers, E. S., & The dating violence research team (1999). The attitudes toward dating violence scales: development and initial validation. *Journal of family violence, 14*, (4), 351-375.

- Sams, D. P., & Truscott, S. D. (2004). Empathy, exposure to community violence, and use of violence among urban, at-risk adolescents. *Child & Youth Care Forum, 33* (1), 33-50.
- Schulte-Rüther, M., Markowitsch, H. J., Jon Shah, N., Fink, G. R., & Piefke, M. (2008). Gender differences in brain networks supporting empathy. *NeuroImage, 42* (1), 393-403.
- Swick, K. (2005). Preventing violence through empathy development in families. *Early Childhood Education Journal, 33* (1), 53-58.
- Trickett, P. K., Mennen, F. E., Kim, K., & Sang, J. (2009). Emotional abuse in a sample of multiply maltreated, urban young adolescents: issues of definition and identification. *Child abuse and neglect, 33*, 27-35.
- Unger, L. S., & Thumhuri, L. K. (1997). Trait empathy and continuous helping: the case of voluntarism. *Journal of social behavior and personality, 12*, (3), 785-800.
- Verhulst, F. C., Ende, J. van der, & Koot, H. M. (1997). *Handleiding voor de Teacher's Report Form (TRF)*. Rotterdam: Erasmus Universiteit / Sophia Kinderziekenhuis, Afdeling Kinder- en Jeugdpsychiatrie.
- Wekerle, C., Wolfe, D. A. (1999). Dating violence in mid-adolescence: theory, significance, and emerging prevention initiatives. *Clinical Psychology Review, 19* (4), 435-456.
- White, J. W., McMullin, D., Swartout, K., Sechrist, S., & Gollehon, A. (2008). Violence in intimate relationships: A conceptual and empirical examination of sexual and physical aggression. *Children and Youth Services Review, 30*, 338-351.
- Wied, M. de, Branje, S. J. T., & Meeus, W. H. J. (2007). Empathy and conflict resolution in friendship relations among adolescents. *Aggressive behavior, 33*, 48-55.
- Wolfe, D. A., Wekerle, C., Reitzel-Jaffe, D., & Lefebvre, L. (1998). Factors associated with abusive relationships among maltreated and non-maltreated youth. *Development and psychopathology, 10* (1), 61-85.
- Ziegler, M., Ehrlenspiel, F., & Brand, R. (2009). Latent state-trait theory: an application in sport psychology. *Psychology of Sport and Exercise, 10*, 344-349.

Bijlage 1 De attitude jegens relationeel geweld schaal

1. Het is O.K. dat een meisje haar vriend slaat, als hij dat verdient.
2. Een meisje moet zich aanpassen om haar vriend te plezieren.
3. Een jongens moet altijd eerst zijn vriendin uit vragen voor hij met zijn vrienden uitgaat.
4. Het is O.K. voor een jongen om zijn vriendin uit te schelden.
5. Het is nooit O.K. voor een meisje om haar vriend te slaan.
6. Meisjes die hun vriend bedriegen mogen worden geslagen.
7. Het is O.K. voor een jongen om zijn vriendin te slaan, als zij het verdient.
8. Het is belangrijk voor een jongen om zich altijd te kleden zoals zijn vriendin wil.
9. Wat haar vriend ook gedaan heeft, een meisje mag hem niet slaan.
10. Een meisje zou haar vriendinnen niet moeten zien, als haar vriend dat vervelend vindt.
11. Een persoon heeft het recht geweld te gebruiken als hij/zij beledigt wordt.
12. Het is niet erg om een meisje onder druk te zetten om sex te hebben.
13. Soms kan een jongen het niet helpen zijn vriendin te slaan, als ze hem boos maakt.
14. Het is O.K. dat een meisje haar vriend uitscheldt.
15. Een jongen mag zijn vriendin niet aanraken, tenzij zij dat prettig vindt.
16. Het is O.K. voor een meisje om haar vriend te dwingen om haar te kussen.
17. Een persoon is niet verantwoordelijk voor wat hij/zij doet wanneer hij/zij dronken is.
18. Een meisje moet haar vriend niet aanraken, tenzij hij dat prettig vindt
19. Wanneer een jongen tijdens een date betaalt is het O.K. dat hij zijn vriendin onder druk zet om sex te hebben.
20. Een persoon kan een relatie waarin geweld voorkomt verbreken als hij/zij dat echt wil.
21. Soms hebben jongeren geen andere keus dan geweld te gebruiken tegenover hun vriend/ vriendin
22. Meisjes mogen nooit liegen tegen hun vriendjes om ze over te halen sex te hebben.
23. Sommige jongeren kunnen niet anders dan in een gewelddadige relatie blijven.

Bijlage 2 Index van Empathie voor Kinderen en Adolescenten (IEKA)

Instructie

In de vragenlijst die nu voor je ligt, stellen wij je een aantal vragen. Deze vragen kun je met JA of NEE beantwoorden.

We zullen je een voorbeeld geven.

Vind je rood een mooie kleur? JA NEE

Als je rood een mooie kleur vindt, dan zet je een kringetje om JA, dus zo

Vind je rood een mooie kleur? JA NEE

Als je rood geen mooie kleur vindt, dan zet je een kringetje om NEE, dus zo

Vind je rood een mooie kleur? JA NEE

Als je niet zeker weet of je rood een mooie kleur vindt, zet dan een kringetje om het antwoord dat je het eerste dacht.

Of je nu JA of NEE zegt, het is allebei goed; als je maar eerlijk zegt wat jij er van vindt.

Je kunt nooit een fout antwoord geven en je krijgt ook geen punten voor je antwoord.

Dus: wat jij er van vindt, moet je opschrijven.

Heb je nog vragen?

Sla nu de bladzijde om dan mag je beginnen.

1. Ik word verdrietig als ik een meisje zie waar niemand mee wil spelen	JA	NEE
2. Mensen die elkaar op straat kussen vind ik raar	JA	NEE
3. Jongens die huilen omdat ze heel blij zijn, vind ik raar	JA	NEE
4. Ik vind het leuk om naar mensen te kijken die een kadootje open maken, ook al krijg ik zelf geen kadootje	JA	NEE
5. Als ik een jongen zie huilen, moet ik zelf ook bijna huilen	JA	NEE
6. Ik voel me rot als ik zie dat een meisje gepest of geslagen wordt	JA	NEE
7. Zelfs als ik niet weet waarom iemand lacht, moet ik zelf meelachen	JA	NEE
8. Ik huil soms als ik naar de TV kijk	JA	NEE
9. Meisjes die huilen omdat ze heel blij zijn, vind ik raar	JA	NEE
10. Ik vind het moeilijk om te begrijpen waarom iemand anders ongelukkig is	JA	NEE
11. Ik voel me rot als ik zie dat een dier gepest of getrapt wordt	JA	NEE
12. Ik word verdrietig als ik een jongen zie waar niemand mee wil spelen	JA	NEE
13. Sommige liedjes maken mij zo verdrietig dat ik bijna moet huilen	JA	NEE
14. Ik voel me rot als ik zie dat een jongen gepest of geslagen wordt	JA	NEE
15. Volwassen mensen huilen soms, zelfs als er niets verdrietigs aan de hand is	JA	NEE
16. Het is raar om te denken dat honden en katten ook blij, boos of verdrietig kunnen zijn	JA	NEE
17. Ik word kwaad als ik zie dat een kind steeds maar doet alsof z/hij hulp nodig heeft van de meester/juf	JA	NEE
18. Kinderen die helemaal geen vrienden hebben, willen ook geen vrienden	JA	NEE

19. Als ik een meisje zie huilen, moet ik zelf ook bijna huilen JA NEE
20. Ik vind het raar dat sommige mensen huilen als ze naar een droevige film kijken JA NEE
21. Ik kan zo in mijn eentje een hele zak snoep opeten, zelfs als ik zie dat iemand anders ook graag wat wil JA NEE
22. Ik vind het zielig als een klasgenootje van mij door de meester/juf wordt gestraft omdat z/hij ongehoorzaam is JA NEE

Bijlage 3 Scoringformulier Filmpjes Anniek en Mohammed

Hoe voelde jij je op dat moment?

	helemaal niet				heel erg
BLIJ	0	1	2	3	4
BOOS	0	1	2	3	4
BANG	0	1	2	3	4
BEDROEFD	0	1	2	3	4
VERRAST	0	1	2	3	4
ANDERS, N.L.	<hr/>				